

Sintaksės ir skyrybos samprata

I dalis. Žodžių ryšiai. 9–10 klasės

Įvadas

Kodėl sakome žmogus kosėja, *katė kniaukia*, bet ne atvirkščiai. Arba *keliauja lėktuvu* ar *automobiliu*, bet ne *keliauja lėktuvui* ar *automobiliui*? Nuo ko priklauso žodžio galėjimas jungtis su kitu žodžiu ar žodžiais?

Kiekviena kalba turi savų žodžių jungimo priemonių, pavyzdžiui, anglų kalboje griežta žodžių tvarka. Lietuvių kalboje žodžių tvarką lemia prasminiai akcentai – ką norime pabrėžti, pasakome sakinio pradžioje arba pabaigoje. Štai kaip apie lietuvių mąstymą kalba profesorė Viktorija Daujotytė: „Kas yra lietuviškumas, kokios jo galimybės, kokios ribos? Kiek pagrįsta mąstyti apie lietuvišką galvojimą? Sunku nubrėžti vieną liniją, nors pagrindinė yra, turėtų būti. Yra skirtingų lietuviškumo formų, raiškos būdų. Lietuvių literatūra yra sukūrusi ryškių ir vienas nuo kito besiskiriančių lietuviškumo formų. Koks yra savitas Kristijono Donelaičio lietuviškumas <...>. O Simono Daukanto – su ryškiu žemaitiškumo atspalviu? O Just. Marcinkevičiaus? O Liūnės Sutemos? Turime mąstyti apie lietuviškumo formas, gal net atmainas, neužmiršdami ir Motiejaus Kazimiero Sarmbievijos, Adomo Mickevičiaus, Česlovo Milošo.“ (Prieiga per internetą: <http://www.tekstai.lt/zurnalas-metai/7844-viktorija-daujotyte-romualdas-granauskas-mokytojams?catid=788%3A2015-m-nr-2-vasaris>).

Žodžių ryšiai ir jų tipai

Sakinyje sintaksiniai ryšiai tarp žodžių pagal elementų struktūrinę padėtį ir ryšio kryptį gali būti trejopi:

- a) **dvipusė sąsaja** (arba interdependencija) (*motina glosto*);
- b) **žodžių prijungimas** (arba subordinacija) (*pasakoja nuotykį*);
- c) **žodžių sujungimas** (arba koordinacija) (*juokėsi ir verkė*).

1

Klausimai ir užduotys.

1

Iš teksto ištraukos sudarykite ir sugrupuokite 20 žodžių junginių pagal ryšių tipus. Nurodykite ryšio kryptį.

O dukrai maža terūpėjo, ko tėvas nušvinta ar pražyla, į ją žiūrėdamas. Jai visas gyvenimas atrodė kaip linksma jaunystės išdaiga, o jos kiekviename žingsnyje juokėsi aštuoniolika nerūpestingų metų. Tai buvo viso Paudruvės kaimo pati smagiausia mergina, kuri savo skambiu juoku, linksmų akių gundančiais žvilgsniais ne vieną jaunikį buvo išvedusi iš proto ir ketino dar ne vieną išvesti. Tai buvo tikra išdykėlė, našlio tėvo išpaikinta vienturtė, kuri iš visko juokus krėtė ir pati pirmoji juokėsi.

Ne vienas norėjo pasivogti jos tą juoką visam gyvenimui, bet niekas neišeidavo, nors ir kažin kaip sugundyti stengdavosi. Linksma, nerūpestinga Jurga iškliūdavo laisva iš visų meilės pinklių ir dar smagiau kvatodavo. Vienas po kito važiuodavo jaunikiai su piršliais į Baltaragio malūną, bet neišstengdavo atvažiuoti. Vos tik privažiuodavo prie šakoto Udruvės ežero, ir patys nesuprasdavo, kaip paklysdavo, nors Baltaragio malūnas iš tolo per mylią buvo matomas. (Prieiga per internetą: file:///C:/Users/user/Downloads/Baltaragio_malunas_arba_Kas_dejosi_anuo_metu_Paudruves_kraste.pdf).

Žodžių ryšius sakinyje galima pavaizduoti dviem būdais:

- linijinė schema ir
- hierarchinė schema.

Linijinėje schemoje žodžių ryšiai sudaromi nustatant pagrindinį ir priklausomąjį dėmenis žodžių junginyje. Pagrindinus dėmuo yra tas, iš kurio keliame klausimą, o priklausomasis tas, kuriuo atsakome į klausimą, pavyzdžiui, *laukia* → *atsakymo* (ko laukia? – *atsakymo*). Rodyklės (ryšio) kryptis rodo ma iš pagrindinio į priklausomąjį dėmenį.

Linijinė schema

Hierarchinė schema atspindi sakinio dalių rangus:

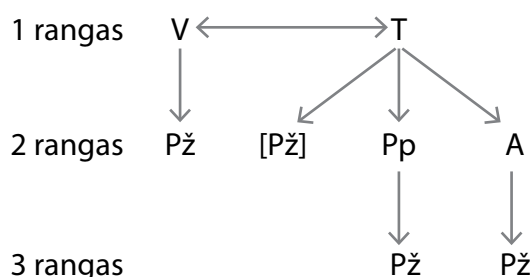
- I rangą sudaro veiksnyis ir tarinys (*kaimynas laukia*);
- II rangą sudaro papildinys ir aplinkybės (*kaimynas laukia tavęs*). Gali priklausyti ir pažyminyis, jei priklauso nuo veiksnio (*mano kaimynas laukia*);
- III rangą sudaro pažyminyis, jei priklauso nuo papildinio ir aplinkybės (*laukia seno pažįstamo*).

Prisiminkite pateiktų santrumpų reikšmes.

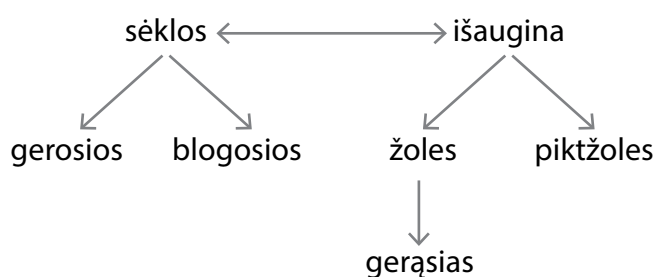
SANTRUMPŲ REIKŠMĖS:

- V – veiksnyis
- T – tarinys
- Pp – papildinys
- A – aplinkybės
- PŽ – pažyminyis

Hierarchinė sakinio sandara

Hierarchinė schema

2

Pasirinkite iš pateikto teksto 2–3 sakinius ir pabandykite pagal pateiktą pavyzdį (žr. linijinę schemą) žodžių ryšių tipų (dvipusės sąsajos, prijungimo ir sujungimos) santykius sakiniuose pavaizduoti rodyklėmis.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

3

Nubraižykite pasirinktų sakinių žodžių ryšių schemas nurodydami sakinio dalių rangus pagal pateiktą schemą ir pavyzdį.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

4

Palyginkite linijinę ir hierarchinę žodžių ryšių schemas. Nurodykite 1–2 jų panašumus ir skirtumus.

Panašumai

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Skirtumai

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Žodžių ryšių reiškimo būdai

Žodžių ryšiai sakinyje reiškiami įvairiais būdais:

- a) **žodžių formų derinimas** (*ankstyvas keleivis*);
b) **žodžių valdymas** (*pasitikėti draugu*);
c) **žodžių šliejimas** (*vėlai naktį*);
d) **žodžių formų koreliavimas** (*jūs eikite, aš palauksiu*).

KORELIAVIMAS

Koreliavimas – tai derinimo rūšis, kai ryšiai tarp veiksnio ir tarinio yra laisvesni, nėra visapusiško derinimo, pavyzdžiui, *Vilnius – sostinė* (giminė nesuderinta). Skiriami trys koreliavimo atvejai:

- 1) veiksmazodžio asmenuojamoji forma eidama tariniu koreliuoja su veiksmu einančiu daiktavardžiu ar jį pavaduojančiu įvardžiu pagal skaičiaus ir asmens kategoriją, pavyzdžiui, **Jūs eikite**, o **aš dar palauksiu** (sakinyje veiksmazodžių asmens ir skaičiaus forma parenkama atsižvelgiant į įvardžius);
- 2) kai vienas daiktavardis sakinyje eina veiksmu, o kitas – sudurtinio tarnio vardine dalimi, pavyzdžiui, **Ažuolas – lietuvių tautos stiprybės simbolis**;
- 3) arba vienas daiktavardis yra pažymimasis žodis, o kitas – jo priedėlis, pavyzdžiui, **Ugnies dievas Prometėjas atnešė ugnį žmonėms**.

2

Klausimai ir užduotys.

1

- Raskite teksto ištraukoje prijungiamuoju ryšiu susietus žodžių junginius; žodžių junginio pagrindinę dėmenį pažymėkite.

Jaučiuosi truputį pavargęs. Kai rūpinausi leidimu, visai negalvojau apie namus. Dabar, kai rengiuos namo, mano akyse iškilo namai, laukai ir visa tai, kas sudaro mane. Aš esu juk išaugęs kaime ir tikrai žinau, ką reiškia žmogui kaimas, gamta, jos kiekviena kalva, upeliukas, medis, takas, tulumoje bažnyčios bokštai. Šitie visi dalykai yra mano sudedamosios dalys, yra mano aš, visa kita yra tik pridėtiniai dalykai. (Prieiga per internetą: <http://macernio.landyne.lt/laiskai/laiskai-bronei-vildziunaitei-21-57>).

2

Nustatykite teksto ištraukoje žodžių junginių reiškimo būdus ir pagal pavyzdį užpildykite lentelę.

Tiesioginiais ryšiais susieti žodžiai	Ryšių tipai	Ryšių reiškimo būdas
Jaučiuosi → pavargęs	prijungimas	valdymas

Atliekant užduotis jums pravers žemiau pateiktos nuorodos ir šaltiniai:

Dabartinės lietuvių kalbos gramatika. (2006). Red. V. Ambrazas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras.

Prieiga per internetą: http://web.vu.lt/flf/v.zubaitiene/files/2014/02/LSI_sintakse_I_2014.pdf.

Prieiga per internetą: <http://www.xn--altiniai-4wb.info/index/details/606>.

Prieiga per internetą: http://web.vu.lt/flf/a.smetona/wp-content/uploads/LKG_08.pdf.

Prieiga per internetą: <http://gid.lt/lietuviu-kalba/prijungiamieji-zodziu-junginiai>.